

Potřebujeme víc živé kulturní elity a pocit, že nejsme jednotlivci

Se spisovatelkou, publicistkou a historičkou o antikomunismu, Češích, Němcích a našich vzorech

Alena Wagnerová se systematicky věnuje kulturním dějinám střední Evropy, česko-německým vztahům a postavení ženy v moderní společnosti. V průběhu minulého roku vyšly této spisovatelce, publicistce a historičce hned tři knihy: *Neohlížej se, zkameníš*, v níž představila hrdiny a hrdinky protifašistického odboje, dále pak knižní výbor z publicistických textů *Literární reportáže* a novela v dopisech *Překotná srdce*.

Český veřejný prostor zasáhla kauza soudce Roberta Fremra a ukázalo se, že stále nevíme, jak se revoluci srovnat s předlistopadovou minulostí některých činitelů a veřejných osobností. Jak nahlížíte na tuto otázku vy? Jak by si měla česká společnost počínat?

Myslím, že nejde jen o předlistopadovou minulost některých činitelů, ale i o to, jak česká společnost předlistopadově, tedy za socialismu, v jeho jednotlivých fázích ve zlém i dobrém skutečně žila. Tato možnost byla zglajchšaltovaným, všechno bez rozdílu zatracujícím antikomunismem naprosto znemožněna. Byla to především ODS, která se o tento antikomunismus zasloužila, protože kromě neoliberální ekonomiky jí po dvaceti letech normalizace chyběl jakýkoliv politický, sociální a humánní program, kterým by se byl mohl psychicky i morálně vyčerpaný národ stát znovu sám sebou. Ti, kteří za sametové revoluce cinkali klíči, zůstali sami. Myslím, že si – a to v celé Evropě – musíme konečně položit otázku, proč jedinou hodnotou, kterou všechno kolem sebe poměřujeme, jsou peníze a kapitál, zatímco člověk není víc než pouhý konzument.

Ve srovnání s Německem často zaznívá, že mladí Němci chtěli vědět, jakou roli sehráli jejich rodiče a prarodiče během druhé světové války. Vy dlouhodobě nahlížíte na české i německé prostředí, proběhla u nás po roce 1989 dostatečná mezigenerační debata? Ptali se mladí Češi dostatečně?

Je tu třeba rozlišovat mezi Německem západním a východním. V NDR byl antifašismus státní doktrínou, k níž patřilo, že si to po válce s nacismem vyřídil a jako stát nastoupil v tradici antifašistických bojovníků. Jestliže se ale dnes mladí lidé z bývalé NDR budou ptát, pak na minulé léta svých rodičů před rokem sjednocení Německa v roce 1990. A to ne v duchu antikomunismu, ale na to, jaká ta NDR ve zlém i dobrém skutečně byla. V NSR se začali na minulost svých rodičů ptát takzvaní osmašedesátníci narození krátce po konci války, a to teprve v šedesátých letech. A jak jsem řekla, u nás k otázkám a zájmu, co bylo před listopadem, zavřel na dlouho dveře totální antikomunismus. Dnes jsou aktuálními roky léta 1990 až 2010 - a to, co se zde v ekonomii stalo za chyby. Ale nezdá se mi, že by se přímo v rodinách odehrávalo příliš mnoho takových rozhovorů. Na poměry a politiku se dnes i v rodinách hlavně nadává.

Od prvního vydání vašeho titulu Neohlížeť se, zkameníš dělí to aktuální víc než půl století. Ale připomínka protinacistické odbojové skupiny má ale podle vás dnes ještě významnější roli než kdykoli dřív. Proč?

Protože právě dnes si začínáme uvědomovat, či nám došlo, že Předvoj je svým politickým programem vycházejícím z představy o demokratickém socialismu československého typu předvojem pražského jara. Členem Předvoje byl například i filozof a teoretik Karel Kosík, jedna z důležitých osobností tehdejšího politického a společenského pohybu. Členové zakládající skupiny, která se vytvořila kolem evangelického sboru na Santošce, byli 2. května 1945 na Frankův rozkaz s dalšími odbojáři popraveni. A zatímco pražské jaro bylo v prvním desetiletí po sametové revoluci zapomenuto, či spíš do zapomenutí zatlačeno antikomunismem, začala se po roce 2000 generace mladých historiků a teoretiků tím, co pro nás znamenalo, intenzivně zabývat. A jak slyším, pro mladé lidi je četba Neohlížeť se, zkameníš podnětem uvažovat o své vlastní společenské a politické orientaci.

V další loňské knize, Překotná srdce, se vracíte k osobnosti Sidonie Nádherné, jejíž biografii jste napsala. V této knize nevystupuje Sidonie v hlavní úloze, můžeme ale říci, že je spojovníkem fiktivní korespondence jejich obdivovatelů?

Jistě. Sidonie Nádherná je zde spíš přítomná v pozadí. Středem mého zájmu tu byl Antonín Podlaha, světicí biskup pražský a kunsthistorik, který byl přítelem rodiny Nádherných a jehož vnitřní život jsem chtěla zachytit a čtenářům jej přiblížit jako vzácného člověka, který byl ve svých funkcích a práci vážen, avšak ve své lidskosti je málo znám. Jako literární formu jsem proto zvolila fiktivní korespondenci mezi Antonínem Podlahou, Karlem Krausem a Johannešem Nádherným.

A konečně třetí loňská publikace přináší výběr vašich literárních reportáží, časově vymezených roky 1965 až 2018. Nejstarší text pochází z doby, kdy vám bylo třicet a psala jste pro časopis Plamen. Podrobila jste některé starší texty revizi, nebo je vnímáte jako dobové a už do nich nezasahujete? A jakým tématům jste věnovala reportáže nejnovější?

Revizi jsem starší reportáže nepodrobila, chtěla jsem, aby zůstaly jako texty dobové, odpovídající tehdejší přítomnosti. Jsou to reportáže literární a literatura se obvykle nepřepisuje, třeba ve vydání po třiceti nebo šedesáti letech. Trochu jsem krátila jen reportáž Hamleti a Don Quijoti jsou naši předkové o mladých lidech z pozdější odbojové skupiny Předvoj, protože měla právě znovu vyjít kniha o něm a já jsem nechtěla, aby náhodou některý čtenář četl dvakrát téměř totéž. Ale nic jsem neměnila. Nechci také přepisovat sebe samu, jaká jsem tehdy vnitřně a názorově byla, cítila a psala. To by mi připadalo jako lež a bezcharakternost. Myslím, že nejde ani nechat obsah a modernizovat řeč, jak to známe z nedávné diskuse o Babičce Boženy Němcové. Pokud jde o druhý díl knihy nazvaný Místa a osudy, je zde obsaženo dvanáct reportáží s tématy ze současnosti domova i ciziny, například Mlhy na Blatech – od kolektivizace k reprivatizaci, Německo a uprchlická krize, Čtyři setkání s vilou Tugendhat, Ypry – první světová válka je zde ještě stále přítomná...

Pavel Kosatík o vás v souvislosti se skupinou takzvaných šestatřicátníků, k nimž kromě vás patřil i Václav Havel, Jiří Kuběna, Pavel Švanda, později Josef Topol, Viola Fischerová či Věra Linhartová, píše jako o emancipované dívce, předchůdkyni

feminismu dávno předtím, než se toto slovo stalo frekventovaným. Vy jste byla v tomto duchu vychována?

Nemohu říct, že jsem k tomu byla přímo vychovávána. Byla to atmosféra v naší rodině. Moji rodiče byli evangelíci, vystoupili v roce 1918, jako tenkrát mnoho Čechů, z církve římskokatolické, a jejich víra, hlavně tatínkova, byla velmi živá a hluboká. Moji rodiče byli typičtí masarykovští demokrati první republiky a v tom pro ně byla samozřejmostí i naprostá rovnost muže a ženy, jak to Masaryk formuloval už v roce 1905. Vyrůstala jsem v třígenerační rodině a také moje babička byla příkladem samostatné, statečné ženy. K tomu u nás ještě patřila vědomá láska k přírodě a péče o ni.

Zabýváte se dlouhodobě postavením ženy a emancipačním snahám. V té souvislosti bych zmínila vaši knihu *Žena za socialismu*, v níž nahlížíte na poměrně dlouhou etapu v Československu, vymezenou lety 1945 až 1989. Dospěla jste k názoru, že tehdejší Československo bylo proti kapitalistickým zemím napřed, jak si to vysvětlujete? A jak vnímáte dnešní ženu a její postavení?

Ano, socialistické země byly dál v uskutečňování rovnoprávnosti muže a ženy. Její uskutečnění bylo totiž součástí politického programu socialismu, takže se u nás začalo realizovat už v prvních letech po skončení druhé světové války – takříkajíc shora. Něco podobného v západních kapitalistických zemích neexistovalo a ženy zde musely o každé zlepšení své existence bojovat. Zákon o rodině, který muže a ženu zrovnoprávňoval ve všech rozhodováních, začal u nás platit v roce 1951, na jeho přípravě se ještě podílela Milada Horáková. V západním Německu na podobný rodinný zákon ženy čekaly do roku 1977. Řekla bych, že s návratem kapitalistického politického systému žijeme sice v demokratickém státě, ale situace žen se o něco zhoršila. Privatizací a možností podnikat muži získali zpět své tradiční hospodářské prostory a socialismem poněkud ztracené sebevědomí a situace žen se o něco zhoršila. A znamená to i zvýšené násilí vůči ženám, jako kdyby se muži takříkajíc začali trochu mstít, jako kdyby se ženy za socialismu měly lépe než oni. Některé radikální feministky to formulují tak, že dnešní neoliberální kapitalismus ženu osvobodit nemůže.

Píšete česky i německy, který jazyk je vašemu srdci bližší? Čeština, která je bohatší na lyrická slova, nebo němčina s větším množstvím abstraktních výrazů?

Čeština je měkčí, melodičtější a má daleko víc emocionálních sloves. Je zkrátka empatická. Jak mi jednou řekl básník Jiří Kuběna, čeština je lipové dřevo, němčina žula. Pro abstraktní myšlení je němčina výborným nástrojem, je přesná, německé adjektivum a spojování slov její slovník obohacuje. Moje současná dvojjazyčnost mne značně pro myšlení v řeči a srovnávání obou obohatila. V češtině formuluji dnes přesněji, ale moje němčina je barvitější, živější než současná němčina. Té chybí spontánnost, jako národu této řeči vůbec. Řekla bych ale, že Rakušané se té spontánnosti od nás během našich společných dějin trochu naučili.

V roce 1969 jste emigrovala do západního Německa, od roku 1989 žijete střídavě v Praze a Saarbrückenu. Kde se cítíte doma? V jednom rozhovoru jste o sobě hovořila jako o čistokrevné Moravance...

Já jsem do západního Německa neemigrovala, ale vystěhovala se po sňatku se svým německým mužem, takže jsem od počátku měla možnost jezdit domů. Doma se cítím jak v Saarbrückenu, tak v Praze nebo v Brně. A jako čistokrevná Moravanka se skutečně cítím. My Moravané jsme trochu jiní než Češi z české kotliny, Morava je zemí svým způsobem

průchodní, otevřenou od severu k jihu. Řekla bych, že v rozhodování jsme věcnější a něco, co bych nazvala českou oblostí, je u nás něčím jako zřetelným tvarem. Ale jedním národem samozřejmě jsme.

Dlouhá léta se zabýváte česko-německými vztahy. Zkušenost sudetských Němců s odsunem a údělem vyhnance v poválečném Německu jste popsala v několika knihách, věnovala jste jim řadu textů, vyšly česky i německy. Byly nebo i jsou přijímány v Česku odlišně od německojazyčného prostředí? A sledujete změnu ve vnímání Čechů, nebo přetrvává vnímání sudetských Němců jako sympatizantů třetí říše?

Vzájemné pochopení, smíření a odpuštění mezi odsunutými Němci a námi Čechy byl samozřejmě celkově dlouhý proces. Jestliže politika postupuje obvykle v jedné linii názoru, pak orálněhistorické rozhovory s lidmi na obou stranách hranic jsou velmi různé, jak různě lidé zažívají historii, dobro i zlo. A neřekla bych, že moje orálněhistorické sebrané příběhy byly různé v Čechách a v Německu přijímány. Jisté je, že sudetští Němci viděli vinu za odsun nejprve u Čechů a sami se viděli bez viny na tom, proč byli odsunuti. Různé mínění měly také různé sudetoněmecké skupiny. V Ackermannově sdružení, což je sdružení při německé katolické církvi, které se věnuje usmíření mezi Němci a Čechy, pater Sládek už v roce 1956 mluvil o odpuštění, zatímco Witikobund, organizace založená roku 1948 sudetoněmeckými nacisty, skoro do devadesátých let všechno české až fašistoidně odsuzovala. Po sametové revoluci řada sudetských Němců očekávala vrácení majetku, ale v roce 1997 česko-německá smlouva diskusi uzavřela. A 23. března 2002 Bernd Posselt, předseda Sudetoněmeckého landsmanšafu, přiznal spoluvinu sudetských Němců na nacistických zločinech a českému národu se omluvil. A tím se celá vzájemná nespokojenost uzavřela a vznikem Česko-německého fondu budoucnosti mezi oběma našimi národy dnes existuje velice plodná spolupráce.

Z představených knih se do značné míry vymyká vaše novela Dvojitá kaple, víceméně autobiografie, přestože psaná ve třetí osobě. Nedávno vyšla znovu k vašim pětaosmdesátinám. Neuvažovala jste o tom, že napíšete čistou autobiografii?

Dost lidí mi říká, že bych svou autobiografii měla napsat. Ve Dvojité kapli jde v podstatě o inventuru hodnot a názorů, v nichž jsem byla vychována a brala je zásadněji než nakonec moji rodiče. Poznámek už mám mnoho z různých rozhovorů a říkám si, že bych to teď napsala přesněji sama.

Teprve podruhé od listopadu 1989 se v loňském roce konal sjezd spisovatelů. Přednesla jste na něm zahajovací projev. Jaká témata jste v Praze otevřela?

„Kde byli Češi, tam byla kultura,“ řekla mi jedna žena, vězněná v koncentračním táboře v Ravensbrücku. A v tom, řekla bych, byla vždycky naše síla jako malého národa. Dnes v neoliberálním kapitalismu platí jen peníze – a to pro kulturu není právě dobré. Zahání ji to do kouta, protože se hlavně počítá s finančním výnosem. A přitom řada právě velkých děl v historii kultury a umění vůbec vznikala často v nedostatku. Kulturní elity, k nimž patřila i inteligence, u nás nebyly nikdy příliš bohaté ani neměly moc. Byly přesto mocné, protože vytvářely a garantovaly hodnotový systém společnosti; a tím ji podstatně ovlivňovaly. Jejich funkce byla nejen ideotvorná, ale i normotvorná. A byly i určitým rezervoárem vzorů. Dnes takovými vzory, podle nichž se lidé orientují, jsou boháči, oligarchové a často i šikovní a bohatí podvodníci. A ti dnes platí za národní elitu. To je jedno z témat, která jsem ve svém

projevu také otevřela. Potřebujeme víc duchovního života, živé kulturní elity, pocit, že nejsme jednotlivci, ale patříme k sobě, což znamená i daleko hlubší smysl pro vědomí nutnosti sociální politiky. Kde by také bez ní zůstala lidská práva.

Alena Wagnerová (1936)

Brněnská rodačka, na Masarykově univerzitě vystudovala biologii a pedagogiku. Publikuje od šedesátých let, zejména sociologické studie, eseje a prózu. Česko-německým vztahům se věnovala v knihách Odsunuté vzpomínky (1993) a Neodsunuté vzpomínky (2001) nebo v publikaci o německých odpůrcích nacismu v Československu A zapomenuti vejdemo do dějin (2010). Je autorkou biografie Sidonie Nádherné, jejího bratra Johannese a novinářky Mileny Jesenské. Žije střídavě v Saarbrückenu a Praze.